

В.О.Ільганаєва

БІБЛІОТЕЧНА СФЕРА - СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Засоби комунікацій, до яких належать і бібліотеки, нині набувають особливого значення. Роль документально-інформаційних систем (ДІС) дедалі збільшується. Поширення інформації, її загальнодоступність і відкритість є неодмінною умовою інформатизації суспільства, його демократизації, розвитку гласності, соціального прогресу. Сьогодні широкий загал одержує можливість активно обслуговуватися найновішими інформацією і знаннями у виробничій, науковій, винахідницькій, політичній діяльності та особистому житті.

Бібліотечна сфера як базовий елемент інформатизації суспільства нині є фундаментальною частиною документально-інформаційних комунікацій, має значний документальний ресурс, побудований на потужному інтелектуальному потенціалі. До речі, за радянських часів ця галузь розвивалася швидше, ніж інформаційна.

Щоб використовувати цей ресурс найефективніше, з найменшими матеріальними витратами, треба розв'язати ряд теоретичних і практичних проблем.

Розробка теоретичних підвалин функціонування бібліотек і бібліотечної системи в цілому створює передумови для виявлення закономірностей їх розвитку, форм існування бібліотечно-інформаційних структур, основ взаємодії з іншими соціальними підсистемами, максимально повного застосування внутрішніх резервів у процесі прийняття управлінських рішень.

Інституалізація бібліотечної практики припала на 40 - 50-ті роки ХХ ст. Зростання соціальної ролі бібліотечної сфери, відносна самостійність її

функцій дає підстави розглядати її як «соціальний організм», цілісну систему, що найбільш адекватно узагальнюється в понятті «соціальний інститут». Сучасна бібліотечна діяльність має всі його характерні риси й ознаки. До них належать підпорядкованість суспільним потребам, як з боку структури, так і функцій; регулятивний характер; організаційні форми установ, що виконують певні соціальні функції, утворені у процесі формування бібліотечної праці як окремої сфери діяльності.

Зміни в системі суспільного виробництва, суспільних відносин та в інформаційному середовищі спричинюють зміни в бібліотечній справі і сприяють формуванню нового ставлення до її соціального значення. Звичайно, при характеристиці ролі бібліотек дослідники зважали на зростання мережі бібліотек, на те, як поповнюються їхні фонди, скільки читачів підпало під вплив бібліотек, враховували напрями пропаганди літератури. Тобто, під час вивчення бібліотечної сфери науковці здебільшого обслуговувалися статистико-емпіричними методами. В нових умовах, визначаючи, як бібліотеки реалізують свої соціальні функції, орієнтуються на такі конструкти: глибоке осмислення наукових основ діяльності бібліотек, соціально-функціональний їх статус, взаємовідносини в системі документально-інформаційних комунікацій, організаційні аспекти, як щодо кожної бібліотеки, так і всієї бібліотечної системи; кадрове забезпечення як гарантія виконання бібліотеками установлення зв'язків, їх технічні можливості - йдеться про забезпечення доступу до світової інформації.

Розгляд бібліотечної сфери діяльності як

суспільного інституту створює передумови для виявлення закономірностей функціонування бібліотечно-соціального інституту (БСІ), визначення пріоритетів, формування нових структур, максимально повного застосування внутрішніх ресурсів у процесі прийняття рішень, спрямованих на управління цією суспільною підсистемою. Доробка цієї теми зумовлена специфікою науково-пізнавальної ситуації, на яку вплинули глибокі зміни, що відбулися як у сфері бібліотечної діяльності, так і поза нею.

Нагадаємо, що існує визначення БСІ, якого дотримується Санкт-Петербурзька бібліотечна школа під керівництвом А.В.Соколова. БСІ - це система спеціалізованих закладів, що утворилася в системі суспільного поділу праці і має певні матеріальні й кадрові ресурси, необхідні для виконання конкретних соціальних функцій. Сьогодні теоретично-методологічні пошуки виходять на новий пізнавальний рівень. Але треба продовжувати теоретичне вивчення цього феномена.

Спробуємо дати повну характеристику бібліотечної сфери як соціального інституту, сформуваного на цей час. Сфера бібліотечної діяльності сьогодні охоплює такі елементи: бібліотечні установи та їхня мережа, бібліотечна наука, система підготовки кадрів, інформаційне забезпечення діяльності, матеріально-технічна база, система управління та ін. Їх треба розглядати в комплексі з урахуванням взаємодії і взаємовпливу як у самій галузі, так і поза її межами, невідривно від елементів інформаційної державної інфраструктури. Тільки такий підхід дає змогу знайти відповідні шляхи удосконалення всього бібліотечно-інформаційного інституту і піднесення його значимості в суспільстві.

Наголосимо, що акцент робиться на тих функціях, які виконує бібліотечний інститут у сучасному суспільстві, на тому як вони змінюються під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Особливості БСІ можна визначити тільки порівнюючи його розвиток і функціонування з іншими соціальними інститутами. Тобто, його треба розглядати як підсистему суспільства в цілому.

Знаходження шляхів розвитку БСІ держави

перетинається з розв'язанням проблеми входження її бібліотечного інституту до європейських і світових бібліотечно-інформаційних мереж.

Звісно, бібліотечна система України сьогодні перебуває у кризовому стані. Йдеться про відставання можливостей бібліотек від інформаційних потреб суспільства, депрофесіоналізацію бібліотечних працівників, стагнацію, порушення оптимального функціонування бібліотечних закладів, зверхності організаційних структур над функціональним призначенням бібліотек, перетворення цілей діяльності на заходи діяльності бібліотек та ін. Наявна деактуалізація і деорганізація діяльності бібліотек.

Спостерігаються однак і певні позитивні зрушення у бібліотечній сфері. Це - нові форми господарювання, запровадження платних послуг, активізація форм діяльності, спрямованої на змістовне проведення дозвілля читачів, створення бібліотечних об'єднань та ін. Проте відсутність науково-теоретичних основ усвідомлення процесів, які відбуваються у цій сфері, не дає змоги змінити суті організації і функціонування бібліотечної системи у суспільстві.

Отже, всебічний аналіз БСІ сприятиме ефективнішому використанню документально-інформаційного, когнітивного потенціалу бібліотек у сучасний період реформування і на перспективу. Дослідження, спрямовані на виявлення різних функцій БСІ, одержання характеристики його основних ознак як соціального інституту, на вироблення основних напрямів організаційно-функціональної перебудови структурних елементів тощо, дали змогу дійти висновку, що існуюча система бібліотек України потребує не тільки організаційно-функціональної трансформації відносно потреб суспільства, а й глибокого наукового обґрунтування, входження до інформаційної когнітивної системи республіки.

Тепер уже можна стверджувати, що бібліотечна система як елемент БСІ має бути охарактеризована з урахуванням тих змін, які відбуваються у бібліотечній практиці під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Зважимо на те, що на сьогодні вичерпано можливості екстенсивного розвитку бібліотечних

мереж. Не вдалося на цей час досягти необхідних цілей щодо централізації, децентралізації та інтеграції бібліотечних закладів. Характеризуючи діяльність бібліотек, треба враховувати вимоги сучасного читача й суспільства в цілому. Під впливом таких зовнішніх факторів, як новітня автоматизована технологія, інформатизація суспільства, зростання гуманістичних тенденцій на фоні подальшого науково-технічного прогресу, екологізації діяльності та інших глобальних факторів посилюються інтеграційні процеси у сфері передачі документів та інформації. Формується соціально-інформаційна сфера, яка поєднує всі сучасні канали комунікацій. Кожний її елемент виконує свою певну соціальну роль разом із загальносистемними функціями зберігання, переробки, розповсюдження знань, набутих людством. Виявити специфіку соціальної ролі - значить установити напрями й засоби розвитку всіх її підсистем соціально-інформаційної сфери, у тому числі і бібліотечної, визначити можливості розв'язання проблем управлінського, організаційного та психологічного порядку. При цьому постають такі питання: реагування на організаційно-функціональну різноманітність бібліотечних установ; зменшення мереж бібліотек; комерціалізація бібліотечного обслуговування; невідповідність матеріально-технічного оснащення бібліотек потребам читачів тощо.

Коротко охарактеризуємо основні елементи БСІ.

Управління бібліотечною системою. Потребує кардинального організаційно-функціонального перетворення, освоєння нових наукових методів впливу на бібліотечну сферу. Організація управління бібліотечною системою дасть змогу створити необхідні правові, інформаційні, кадрові, матеріальні умови для подальшого розвитку бібліотечної діяльності.

Бібліотечна наука. Це - повноправний об'єкт досліджень. Організаційно вона нагадує формування, до якого входять кафедри бібліотечних факультетів інститутів культури, дослідні відділи в бібліотеках державного й обласного рівня. Останні не координують плани наукових досліджень, не мають центру реєстрації науково-

дослідних робіт. В Україні відсутні самостійні науково-дослідні установи з проблем бібліотечної, інформаційної, книжково-друкарської та книжково-торговельної діяльності і взагалі документально-інформаційних комунікацій. Не створено систему підготовки наукових кадрів для цієї сфери.

Кадри. Існуюча депрофесіоналізація бібліотекарів не тільки поглиблює кризу бібліотечної справи, а й гальмує її розвиток. Щоб виробити рекомендації для позитивних змін цього процесу, треба глибоко вивчити кадровий корпус бібліотечних та інформаційних установ, врахувати кількісно-якісну, штатно-посадову структуру кадрів, їх використання на різних робочих місцях, дати оцінку існуючих робочих місць у бібліотеках різних типів та рівнів.

Кадрові проблеми ускладнюють реформування бібліотечної справи. Так, близько 45% керівних кадрів з найрозвинутішої мережі бібліотек це люди понадпенсійного віку. Не витримується норма щодо співвідношення працівників з вищою і середньою освітою.

Освіта. Проблеми професійної підготовки бібліотечних працівників, фундаментальності та спеціалізації підготовки бібліотечно-інформаційних спеціалістів надзвичайно актуальні. Треба розширити межі професійної сфери для традиційно бібліотечних працівників, визначити зміст та співвідношення понять «професія», «спеціальність», «спеціалізація», «кваліфікація» щодо цієї сфери діяльності. Необхідно виховувати бібліотекарів нової формації, спроможних вивести бібліотеки із кризового стану і забезпечити подальший розвиток документально-інформаційної сфери.

Науково-інформаційне забезпечення бібліотечної діяльності. Його система фактично відсутня. Існуючі видання («Бібліотекознавство і бібліографія», «Інформація і ринок», поточні збірки праць ЦНБ) не забезпечують оперативного інформування професійного загалу про досягнення теорії і практики в бібліотечній сфері. Бракує бібліографічної інформації про світовий документальний потік. Комплектування бібліотек зарубіжними періодичними виданнями бідне і за тематикою і за видовим складом.

Матеріально-технічна база бібліотек. Критичний стан. Крім її загальної модернізації, необхідне серйозне наукове обґрунтування сучасного оснащення бібліотечних установ і алгоритмів його реалізації. Ми ж маємо проробки лише окремих аспектів, зокрема щодо споруд бібліотечних приміщень і автоматизації.

Підкреслимо, що дослідження БСІ сприяють теоретико-методологічному обґрунтуванню будь-яких рішень, спрямованих розвивати цю сферу, знаходити шляхи і взаємодії з іншими соціальними інститутами та підсистемами суспільства. БСІ як складне явище має бути розглянуто в новому методологічному ключі, з позиції єдності системно-діяльнісного та історичного підходів. Така постановка проблеми спричинена тим, що маємо значний термін ретроспективи щодо дослідження і наукового вивчення соціальної природи бібліотеки. Це дає змогу виділити найбільш загальне й суттєве в структурі та функціонуванні феномена бібліотечної діяльності як в його історичному минулому, так і в тенденціях розвитку. Зазначимо, що кожний з елементів БСІ є елементом відповідної соціальної сфери. Так, управління бібліотечною сферою є складовою частиною державного управління і професійна підготовка бібліотекарів являє собою підсистему в системі професійної освіти республіки.

Отже, метою дослідження БСІ є розгляд бібліотечної сфери як соціального інституту і формування теоретико-методологічної бази її подальшого розвитку в соціальній структурі України.

Це потребує рішення низки доволі складних

завдань. Так, необхідно розробити методологічні і методичні засоби вивчення БСІ; вивчити його історію в Україні; охарактеризувати сучасний стан БСІ; виявити особливості бібліотечної діяльності та її місце у сфері документально-інформаційних комунікацій; провести аналітичну обробку емпіричного матеріалу; розробити морфологічні таблиці БСІ України; описати існуючі моделі БСІ і визначити тенденції їх розвитку.

Без вирішення цих завдань не може бути більш-менш адекватної картини, що являє собою сучасна бібліотечна практика і в яких організаційних формах вона може існувати і розвиватися, яку роль має відіграти у становленні інформаційної системи країни.

Ця складна тема потребує аналізу результатів суміжних галузей знань, зокрема філософії, соціології, психології та інших, підняття значних пластів історії усіх елементів БСІ в Україні, обґрунтування методологічних підходів до його розгляду.

Звернемо увагу на те, що кафедра бібліотекознавства Харківського державного інституту культури з 1992 р. розробляє тему «Бібліотечний соціальний інститут України: історія, сучасний стан і перспективи розвитку» у загальному напрямі наукових пошуків «Бібліотека і суспільство».

Зрозуміло, силами одного наукового колективу неможливо протягом короткого часу охопити й вивчити усі елементи БСІ. Необхідна участь інших дослідницьких груп. Координаційним центром цих робіт міг би стати, на нашу думку, Інститут бібліотекознавства ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України.

Екслібрис
О.Кульчицької.
Худ. О.Кульчицька